

Fig. 1. Tandslet. Ydre, set fra sydøst.

E. M. 1958

TANDSLET KIRKE

ALSSØNDER - HERRED

Om kirkens forhold i middelalderen er intet oplyst. Efter reformationen har den ligget under landsherren¹, dog synes hertugen af Sønderborg i et enkelt tilfælde at have udøvet forslagsret². 1754 overdroges den hertugen af Augustenborg³. 1848/52 overtoges den af den danske stat.

Et *Vor Frue alter* er nævnt 1605 i forbindelse med de alsiske præsters klage over hertug Hans d. Yngre⁴. Sammemsteds er omtalt noget »Annex-Korn af *St. Hans Jord*«, som en bonde i Sarup brugte, og som vel har været tillagt et vikarie⁵.

Under svenskekrigen var sognet og kirken udsat for plyndringer⁶, jfr. †Linkalk, p. 2432.

Ifølge et *vandresagn*⁷ skulde kirken være bygget ved gården Elholm på en mark, som endnu kaldes Kirkeblok, men hvad der opførtes om dagen, nedreves om natten, indtil man byggede den på det sted, hvor den nu står. Ifølge en variation af sagnet lod den fromme Henning Linthe på Elholm kirken opføre som takoffer for helbredelse efter en langvarig sygdom; en hvid hest nedrev om natten det opførte og slæbte materialet et andet sted hen, hvor Linthe så lod kirken opføre. Da kirkens klokker ringede første gang, travede en hvid hest ind i borggården på Elholm, og samtidig lukkede Henning Linthe sine øjne. Han var den første, som blev begravet i kirken.

Kirken, der er placeret vestligt i by og sogn, ligger ved randen af en banke med jævnt fald mod øst og syd; kirkegården hegnes af kampestensdiger, som

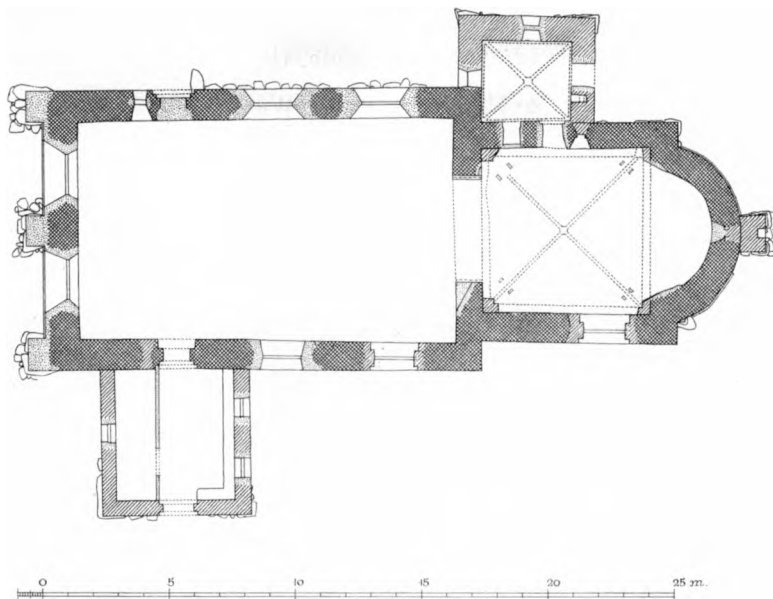

Fig. 2. Tandslet. Plan. 1:300. Målt af C. G. Schultz 1938 (suppleret af El. M. 1960).

sine steder er helt jorddækkede indvendig. Der er indgange i nordøst og sydøst, den sidste med køreport flankeret af fodgængerlåger; de hvidtede, teglhængte piller er moderne ligesom jerngitterfløjene. Tidligere var der indgange fra alle verdenshjørner; den overdækkede sydport er bl.a. nævnt 1589⁴ og 1685⁸, da den i en storm faldt omkuld og gik i stykker, den vestre låge 1714⁹, den nordre port 1767 og den østre port 1794¹⁰.

Et fritliggende *klokkehus* (fig. 1) af egetræ er placeret på toppen af en fredet *gravhøj* østligt på kirkegården, umiddelbart nord for indgangen i sydøst. Højen er reguleret med kampestenssætninger ved foden og i halv højde (omtalt 1882¹¹). Klokkehuset, der er nævnt første gang 1589⁴, er middelalderligt og meget velbevaret, selv om der i tidens løb er sket visse tilføjelser og ændringer. Bygningen¹² (fig. 3) er med sine otte højstolper omkring en lav konge og sine svejede krydsbånd på væggenes inderside stærkt beslægtet med Klipleve (Åbenrå amt p. 1965). Som denne har Tandslet haft åbent klokkekammer med indtappede dækbrædder øverst mellem højstolperne, men nu er dækbrædderne forsvundne og bræddebeklædningen ført til taget. Fodtømmeret er fornyet, bl.a. efter et syn 1737¹³, og det lader sig ikke afgøre med sikkerhed, om højstolperne også her har stået direkte på syldstenene, men der ligger i hvert fald ekstra store sten under hver stolpe. Vægbeklædningen består nu af eet lag brædder med lille mellemrum, men tidligere var mellemrummene dækket af lister (omtalt 1727⁹). Endnu 1910¹⁴ var taget dækket med vandrette brædder, og da der aldrig er omtalt spån i forbindelse med tagets istandsættelse, heller ikke ved

omtækningen med egebrædder 1589⁴, har der muligvis aldrig været spån på bygningen. Taget er nu tækket med valsede, til dels rustne zinkplader.

Kirken består af romansk apsis, kor og skib, hvortil der i sengotisk tid er føjet et sakristi i nord, et våbenhus i syd og en (senere ombygget) tagrytter over koret. Fritstående klokkehus. Et benhus i øst er nedrevet. Orienteringen har afvigelse til syd.

Den romanske bygning, antagelig opført i første halvdel af 1200'rne, er af *munkesten* i munkeskifte (26—27 × 12—13 × 9—10 cm, 10 skifter = 114 cm) og *rå kamp*; sidstnævnte materiale er benyttet i den nedre halvdel af murene i apsis, kor og den store, østre del af skibet. I koret er munkestenene gullige, i skibet røde. I apsiden, bl.a. 1685 kaldet »Carnapped« bag på kirkens hus⁸, ses rester af en ret høj sokkel med afrundet overkant. På korets østgavl (syd for apsiden), på korets nordmur og et stykke af skibets sydmur (bag våbenhustaget) er der nær murkronen bevaret stumper af et savskifte. Apsidens østvindue er blevet dækket af en støttepille i middelalderen, og i samme periode blev korets nordvindue blændet udvendig ved sakristiets opførelse; vestkarmen af det tilsvarende sydvindue, der også var tilmuret før 1501 (sml. kalkmalerier p. 2428), er bevaret vest for det nuværende vindue. Skibets vestligste nordvindue er endnu i brug (indv. mål 130 × 86 cm), men forhugget i lysningen, hvor det har et blybundet 1700-tals vindue med vindjern. I sydsiden skimtes to vinduer, eet over for det nordre og eet mellem de to store vinduer. Begge døre, hvoraf den søndre er i brug, er bevaret; de er faldede, med rundbuede stik udvendig og i lysningen samt en næsten vandret indre afdækning. Det yderste stik i syddøren er muret af to rulsifter adskilt af et løberskifte; selve lysningen er i nyere tid ændret af hensyn til pulpituret og forsynet med en spidsbue.

Indre. Apsiden, hvis sammenstød med koret er stærkt forhugget, dækkes af en bindermuret helstenshvælvning med vederlaget markeret af et tilbagespring. Et lignende, på fem cm, findes i korets langmure i højde med nordvinduets sål, og her ender kampestensmurværket. Korbuen, helt af munkesten, er rund, med overgribende helstensstik og retkantede, to skifter høje kragbånd, der blev rekonstrueret 1940. Sydsiden, som har været stærkt forhugget i forbindelse med prædikestolsopgangen, er retableret på samme tid. — Begge de østre taggavle af munkesten og med oprindelige gennemgange er bevarede; triumfgavlens åbning er stor og fladbuget, med overgribende stik, korgavlens femsidede, idet vangerne i cirka halv højde har et knæk mod midten.

Tilføjelser og ændringer. *Korhvælvningen*, der har kalkmalede dekorationer fra 1501 (p. 2428) er næppe stort ældre. Den hviler på kraftige, faldede (forhuggede) hjørnepiller og retkantede kvartstens ribber, der mødes om en rund slutsten; trækuller i alle svikler. Samtidig med eller muligvis lidt ældre er to store, fladbuede *vinduer* i sydsiden af kor og skib, det første delvis dækket af den spidse

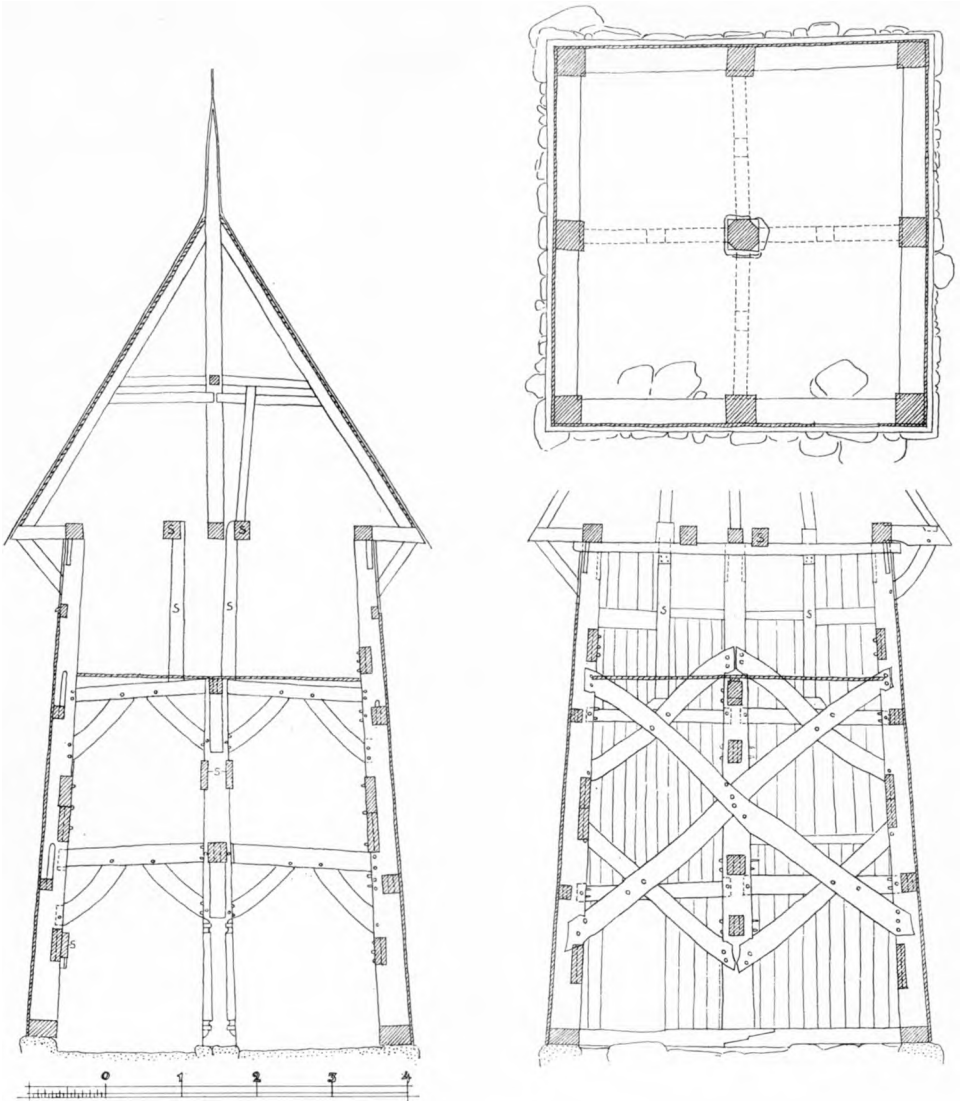

Fig. 3. Tandslet. Klokkehus. Plan, nordvæg og snit langs kongen, set mod nord. 1:100.
Målt af El. M. 1959.

skjoldbue; begge vinduer har haft dobbeltfals, men det inderste led er bort-hugget i siderne.

Fra 1400'rne er sikkert også det lille halvtags-*sakristi* vestligt på korets nord-side. Det er opført af rå kamp og munkesten, og dets indre dækkes af en til korets svarende hvælvning, hvis fødselslinier er markeret af et udkraget løber-skifte. I østmuren lindes en *piscina* til udtømmning af det »hellige« vaskevand, overdækket med aftrappede fladbuer, der har fald mod murens yderside; der ses intet afløb. — Sakristiet er identisk med det »forfaldne *Kapel*«, som blev

istandsat 1673¹⁵, og det fremgår klart, at bygningen i alt fald langt ned i 1700'erne var udstyret med stole og inddraget i kirkerummet¹⁶. 1725 ff. blev der hugget en åbning (den nu tilmurede niche vest for døren) i muren mellem kor og kapel, »såsom derfra ej var nogen indsigt i kirken«, og som følge heraf måtte stolene ændres, og en ny, mindre dør indsættes, da den gamle jernbundne »faldt for stor, grov og plump«⁹. 1881 blev både denne dør og yderdøren i øst udvidet¹¹.

Våbenhuset foran skibets syddør må stamme fra 1500'erne, og hvis taggavlen med savskifte og tre spidsbuede højblændinger er oprindelig, kan bygningen formentlig på grund af gavlens renæssanceskifte henføres til århundredets senere del. De forholdsvis spinkle mure er af munkesten på kampestenssyld; flankemurene har gesims af et udkraget skifte, og døren er falsat og fladbuget. Gavlens toptinde er fjernet 1940. Det indre har bjælkeloft og i østre halvdel en muret bänk; de tre vinduer er nyere.

Korets *tagrytter* med den firkantede lanterne og det slanke, ottesidede spir er sikkert opført 1766, samtidig med tagværkernes omsætning (ndf.); årstallet samt initialerne HML (for hovedentreprenøren H. C. Møller?) er indskåret i en stolpe. Spiret fik 1876 sin spånbeklædning¹⁷ udskiftet med skifer¹¹.

Mindst to *†tagryttere* har tidligere haft plads samme sted: 1) nedblæst senest 1625, da kirkens indkomster er brugt på 2) »den ny Kircke Spir at igen opsette«⁸. Sidstnævnte, 1737 kaldet tårnet¹³, blev samme år hovedistandsat¹⁸.

Et *†benhus* med tegltag nævnes mellem 1685⁸ og 1726⁹. Det lå op mod den østre gavl (apsiden?)¹⁹, og blev stærkt repareret 1696⁹.

Tagværker. De nuværende tagværker stammer fra 1766¹⁸, da der under hovedentreprenør H. C. Møllers ledelse gennemførtes en omfattende istandsættelse med udskiftning af bjælker og ombinding af tagværket. Årstallet samt initialerne HML er indskåret i en konge og en søndre spærstiver (sml. tagrytter). Næsten alle spær over skibet er af savskåret eg og langt ældre, formentlig stammende fra det ældste tagværk; hvert spærfag har haft eet hanebånd, to indtappede, uforzagtede skræstivere og to kortere, lige spærstivere.

Den hvidtede bygning har tjæret sokkel og tegltage, spiret dog skifer; apsiden var 1681 tækket med spån, mens resten stod med munketagsten⁸, der på kor og skib blev delvis udskiftet med »platte steen« 1718¹⁹. Større istandsættelser er gennemført 1581 f., 1681⁸, 1765 f.¹⁸ og 1862²⁰; fra den sidste stammer antagelig den nuværende form på flere af skibets store vinduer samt de fladbuede trækarme. Vestgavlen, der allerede 1589⁴ var genstand for en omfattende reparation, er sidst hovedistandsat og skalmuret 1906²¹. Gulvene er af træ i stolestaderne, ellers af gule og grå fliser. Skibets bjælkeloft, der, siden 1940, står med nye, lysgrå brædder og gullige bjælker, fik 1773²² lys perlefarve på brædder og dunkelblå på bjælker, en bemaling, som formentlig 1862²⁰ afløstes af en lys farve med skablonmønstre på bjælkeundersider og lister.

El. M. 1957

Fig. 4. Tandslet. Ydre, set fra nordøst.

Et *solur* af sten, på våbenhusets taggavl, blev anskaffet 1801 og belagt med ægte guld¹⁰.

Vindfløje. 1) På tagrytteren, af form som en hane. 2) På klokkehuset, udstan-

set fane, muligvis den der er omtalt 1777¹⁰.

KALKMALERIER

Ved kirkens restaurering 1940 f.²³ fandtes i apsis, kor og skib kalkmalerier fra fem-seks forskellige perioder. Bevaringstilstanden var ret vekslende, og dette i forbindelse med visse uheldige restaureringsforhold gør, at det, der nu ses, må tolkes med varsomhed. En del overkalkedes atter.

Formentlig fra *romansk tid* stammer nogle indvielseskors indridset i pudsene: eet på hver side af apsisvinduet, røde i afbleget blå cirkel, eet på korets nordvæg samt to under korbuen (jfr. fig. 9) med farverne hvidt, sortgråt og teglstensrødt. Endvidere findes på skibets nordvæg et rødt Georgskors.

Noget yngre er rimeligvis to skråtstillede våbenskjolde med usikre konturer, begge anbragt på skibets nordvæg: det ene, omtrent over den tilmurede norddør, har som skjoldmærke tre spydspidser på rød bund²⁴, samt en rest af det hjørnestillede hjelmtegn, det andet to drikke- eller jagthorn.

E. M 1958

Fig. 5. Tandslet. Kalkmalerier 1501, på triumfmurens østside (p. 2428).

Årstallet »1480« er malet på triumfvæggens søndre del, over prædikestolen: herunder ses dels de sparsomme rester af en kursivindskrift: ».. her mag... grim. talf ..«, dels fire skjolde (jfr. fig. 8), fra o. 1500²⁵ og muligvis hørende til den nedenfor omtalte bemaling fra 1501. Våbenmærkerne er: 1) en flakt ørn med en stjerne som hoved, for Markvard Lund til Tandsgård, købt 1494, 2) tre drikke- eller jagthorn, mønje på gul bund, 3) mærket forsvundet og 4) en springende hund, men rekonstrueret på et så løst grundlag, at intet bestemt kan siges om dyrets art.

Fra 1501 stammer en dekoration (sml. fig. 9), som har smykket apsidens, korets vægge og hvælv, korbuen, samt skibets vægge; heraf er et stykke fremdraget over syddøren omfattende et skriftbånd, hvorpå læses årstallet, med minuskler: »anno domini millesimo quingentesimo primo« (»i Herrens år 1501«). Denne udmaling står ved sit rankeværk, i dodenkop og grønt, kolbeblomsterne i korhvelvets nord-²⁶, syd- og vestkappe samt den traditionelle dommedagsfremstilling (jfr. fig. 7) i østkappen, i nøje sammenhæng med malerier i flere af amtets kirker, hvoriblandt Nordborg (p. 2180), Dybbøl (p. 2211) og Sottrup (p. 2232). Det for værkstedet så yndede dommedagsmotiv fandtes her velbevaret, hvad angår skikkelsernes hovedtræk, mens detaljer som ansigtstræk og jordklode er helt nymalet, til dels fejlagtigt (jordkloden firdelt!). En lille trold med en plukket kolbeblomst (fig. 5) lod sig afdække uden vanskelighed på korbuens østside. Derimod overkalkedes et våbenskjold på triumfvæggens vestside, muligvis svarende til det føromtalte med hornene på skibets nordvæg.

Sidstnævnte sted er afdækket et brudstykke af en korsnedtagelsesscene (fig.

E. M. 1958

E. M. 1958

Fig. 6—7. Tandslet. Kalkmalerier 1501. 6, Detalje af korsnedtagelse, på skibets nordvæg. 7, Detalje af dommedagsfremstilling, i korets østhvælv (p. 2428).

6), der antagelig har været led i en passionsfrise i to rækker i lighed med den forsvundne i Hørup (p. 2363); af de øvrige scener kunde skelnes den bundne Kristus, muligvis fra hudstrykningsscenen, korsfæstelsen (?) samt på triumfvæggens vestside mod nord en englefigur.

Fra 1600'erne findes på korets sydvæg et grenfelt i gult med brune konturer, hvori med fraktur: »Ps. CL. Alt det som haar aande loffue / Herren. Halleluia. / Ps. CIII. / Min Siel Loffue Herren«; til denne indskrift hørte formentlig det overkalkede: »Anno 1677« på nordvinduets tilmuring. I et tilsvarende grenfelt vestligt på skibets sydvæg (ved restaureringen nymalet og hævet 54 cm) står: »Syv Vii [d. e. Jesu Sirach kap. 7] / Huad du gjør, da bettenck Enden, / Døden, Dommen, himmelens giede / helffuedis piine / Saa gjør du aldrig ilde«.

Apsidens væg, der 1863 var forsynet med et rødt tdraperi, blev efter en synsforretning dette år¹⁷ malet med rød oliefarve, som også dækkede hele hvælvningen indtil 1940.

INVENTAR

Kirken er nu uden middelalderligt inventar, men den gotiske fløjaltertavles figurer og den sengotiske korbuekrucifiksgruppe findes i museet på Sønderborg slot; den fantasifulde prædikestol fra 1576 og altertavlen fra 1772 er de eneste ældre inventarstykker.

Fig. 8. Tandslet. Indre, set mod øst.

V. M. 1958

Tavlen, med et maleri fra 1798 af Jes Jessen, var oprindelig stafferet med den blå farve, som Nordborg-maleren Jonas Herdahl prægede hele kirkerummet med 1773²², kun suppleret med lys perlefarve i loftet og blå-hvide marmoreringer på inventarets fyldinger. En mindre istandsættelse af inventaret foretoges 1940-41 af P. Kr. Andersen.

Alterbord, muret, kun den pudsede, 157 cm brede og 125 cm høje bagside synlig, resten dækket af panel fra 1940.

†*Alterklæder*. 1697 anskaffedes et klæde af syv alen »violet trip [uldfløjl med linnets rending] med 6 alen broget spitzer«⁹; 1789 leverede skrædder Salomon Reinsch et alterklæde, vist af rødt klæde, og beslog samtidig alteret med »Rothlein«¹⁰.

Altartavle med malet årstal 1772, ifølge akkord dateret Augustenborg 3. april¹⁸, udført af snedker Hans Petersen for 24 rdl.¹⁰. Tavlen består af et rektangulært storstykke flankeret af korintiske halv søjler med foranstillede, frie søjler af samme orden under gesimsfremspring. Ret højt postamentparti, ud-savede vinger samt brudt og svungent topstykke, hvorpå øje i trekant på baggrund af skyer og stråler. I storfeltet maleri på lærred, bønner i Gethsemane (efter Corregio), signeret: »Jes Jessen pinxit Apenradensis 17 8/3 98«. Staffereringen, der rensedes og udbedredes 1940 f., stammer i hovedsagen fra 1862²⁷, opfrisket 1882 af maler Matthiesen, Kettingsskov¹¹, marmorering, hvide søjler og på vingerne raffaeliske engle i renaissancebøjler på rød baggrund samt forgyldte

Fig. 9. Tandslet. Indre, set mod vest.

E. M. 1958

detaljer. I postamentet fraktur: »Fader! Ikke min, men din Villie skee«. Af den oprindelige staffing, foretaget af Nordborg-maleren Jonas Herdahl for 8 rdl.¹⁸, fremkaldtes 1940 en gylden skriveskrift på lysblå bund, i smalfeltet under maleriet: »Anna Lassen, nata («født») Clausen D. D. 1772«. — I forbindelse med restaureringen 1862 planlagdes altertavlen rykket frem og befæstet¹⁷.

*2) Fra kirkens gotiske *†fløjaltertavle*²⁸, fra begyndelsen af 1400'rne, er bevaret 12 figurer hørende til en stor værkstedsgruppe, der også kan følges syd for grænsen. Skønt alterskabene er forsvundne, tør man antage, at tavlen har haft samme form som den rekonstruerede i Oksbøl (Als nr. hrd.), en langstrakt, lav. tavle, i hvis midtskab der har været en hovedgruppe, hvoraf er bevaret en siddende Kristusfigur (fig. 10 b); de blottede ben leder tanken hen på en fremstilling af Kristus som smertensmand, mens andre træk peger mod en treenighedsgruppe som i den beslægtede tavle i Risum (Kr. Södtonern)²⁹. Hovedgruppen har været flankeret af to tilbedende engle (fig. 10 a) som f.eks. i Felsted (Åbenrå amt p. 1878) og til hver side to apostle. I fløjskabene har da stået fire og fire apostle.

Største parten af de 57—60 cm høje, storhovedede og ret ensartede draperede

figurer har mistet hænderne og dermed deres attributter (tre tillige hovedet), således at kun følgende kan identificeres: foruden den føromtalte Kristusfigur og engel apostlene Jakob maior (fig. 10 d) og Johannes (nu uden hoved), med venstre hånd holdende om kalkens fod. De øvrige apostelfigurer har alle ret ensartede ansigtstræk og hår, dog skiller en enkelt³⁰ (sikkert Paulus, fig. 10 c) sig ud ved sit mere velproportionerede hoved, med pandelok og kort, udbølgende sidehår. Foldekastet er typisk for slutfasen af »den vege stik«, jfr. i øvrigt under Oksbøl.

Ingen farver lindes nu på den sparsomt bevarede kridtgrund. Om tavlens tidligere stafferinger oplyser regnskaberne, at den 1697 maledes efter akkord, og at der 1725 købtes »blivit« [blyhvidt] og guld, antagelig til en mindre reparation, og tre år efter maledes den »ziirligt«⁹. 1773 »oppudsede« maler Jonas Herdahl det gamle alter med alle slags diverse kulører²². 1838 lå figurerne på loftet, allerede da »til dels ufuldstændige«³¹, og herfra blev de af R. Haupt reddet til Flensborg. 1922 alleveredes de af Flensborg bymuseum til museet på Sønderborg slot (nr. II, 4142 ff.).

Altersølv. *Kalk* skænket 1665 af hertuginde Anna til Slesvig-Holsten⁹, efter at den tidligere †*tinkalk* var røvet i krig (kronik). Den består af en sekstunget fod på tilsvarende fodplade og med glat standkant; på en af foddungerne et pånittet, støbt krucifiks, og på den modstående foddunge graveret det kronede hertugvåben mellem 16—65 og over »A. H. Z. S. H.« (»Anna Herzogin zu Schleswig-Holstein«). Af det sekskantede skaft med øvre og nedre profilringe er det nedre skaftled forsvundet; spidsoval, midtdelt foldeværksknop samt nyere, stort bæger med tud, ved mundingsranden stemplet med Sønderborgs bymærke (Bøje 2727) og to gange mestermærket IIII, for Jürgen Joachim Jürgensen (etableret 1807, d. 1837, Bøje 2750). 19,8 cm høj. *Disk*, muligvis den der 1665 skænkedes af hertuginde Anna⁹; glat og flad, 14,7 cm i tv., med nyere Georgskors på skraveret bund. Forgyldt. Under bunden kontureret, seksbladet roset. *Oblateske*, o. 1900. *Alterkander*. 1) Nævnt i inventariet 1860¹⁷, af københavnsk porcelæn, sort med guldkors. 2) 1945.

Sygesæt. 1) Moderne, af plet. 2) I inventariet 1693⁹ omtalt som skænket af pastor Samuel Steenløs [sognepræst fra 1664] i stedet for den †*tinkalk* og *-disk* fra 1664, som brugtes ved de syges kommunion¹⁵. Over den ret brede fodplade har foden et kraftigt rundled, der går lige over i det omlavede, cylinderformede skaft, nu uden knop; halvcirkulært bæger, med rille langs mundingskanten. Fodpladen, fodens overgang til skaftet samt bægerets indvendige side forgyldt; 8,1 cm høj. *Disk*, rimeligvis samtidig med kalken, 6,6 cm i tv., glat, bunden forgyldt, på randen graveret »IHS« under lille kors. Sættet er nu ude af brug.

Alterstager. 1) Sengotiske, med cylinderskaft, hvis led brydes af to og to hultave på hver side af den flade, midtdelte knop. Ret flad fod- og lyseskål, den

V. A. 1953

Fig. 10 a—e. Tandslet. *Figurer fra † altertavle. a, engel; b, Kristus som smertensmand; c-e, 3 apostle. I museet på Sønderborg slot (p. 2431).

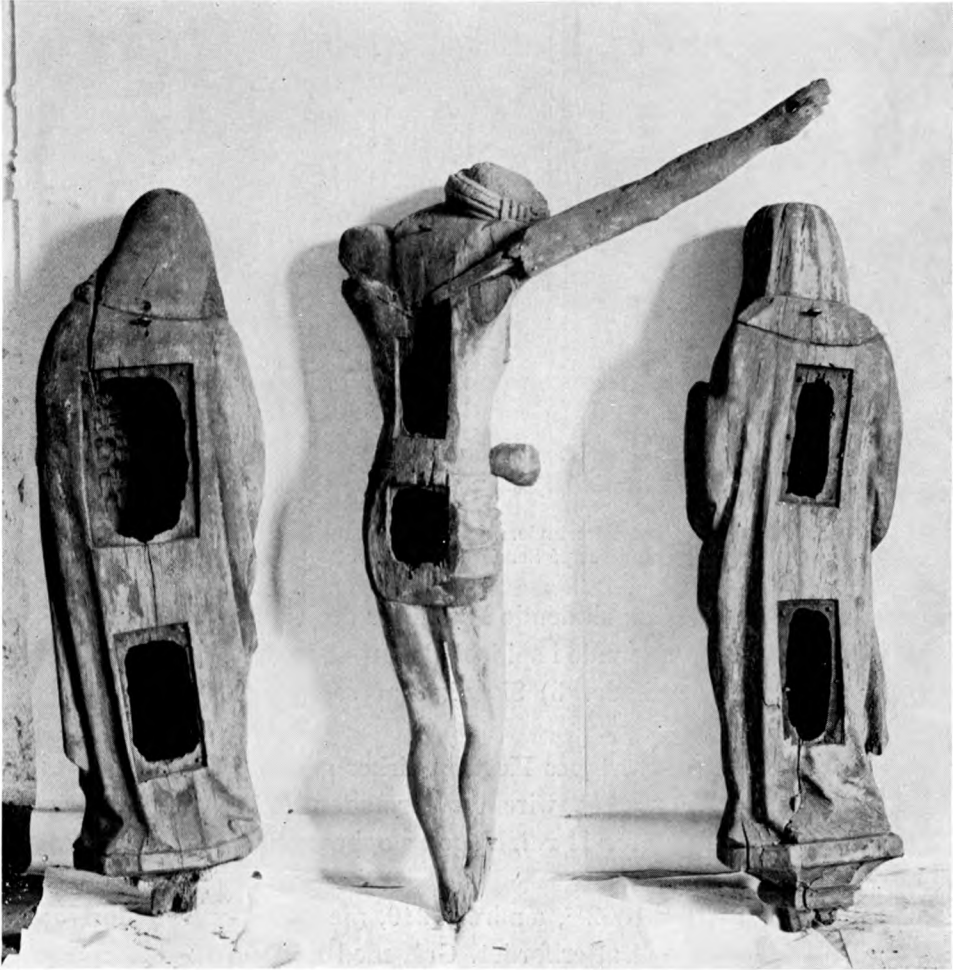
førstnævnte hvilende på tre siddende løver, der drejer hovedet til siden. Jernlysepig mellem to bøjler endende i spidsblad. 45—46 cm høje³². 2) Skænket 1914 af Peter Schmidt, trearmede. 3) Skænket af sognepræst R. J. Nielsen, d. 1940³³.

†*Messehageler*. 1596³⁴ overtoges Ketting kirkes gamle hagel for 10 dl. 1700⁹ forsynedes messehagelen med et »wircket« [formodentlig broderet] sølvkrucifiks, »gjort og købt i Hamborg« for 11 rdl. Hagelen opbevaredes 1719 i en aflåset stol i koret⁹.

Alterskranke måske fra 1862¹⁷, ændret 1940, med spinkle træbalustre; oval, sluttende til begge sider af alterbordet. Grå, med lidt rødt. 1797 leveredes to jernstænger til †*tralværket* om alteret¹⁰. Regnskaberne 1721 omtaler »maatter i koret, for kommunikanterne at sidde paa ved alteret«⁹; endnu 1795 anskaffedes en måtte foran alteret¹⁰.

Døbefont bestående af en kumme, rimeligvis tildannet efter dåbsfadet (nr. 2 ndf.) af en fontefod fra o. 1250—1300, af gotlandsk kalksten, hvilende på en muret og pudset fod af samme form og med en lille skaftvulst; 69 cm i tv. 1697 malede Nordborg-maleren fonten⁹, muligvis den her nævnte; nu gråmalet.

Dåbsfode. 1) 1945, af messing. *2) 1550—75, sydtysk, antagelig skænket til kirken 1634. I bunden den habsburgske dobbeltørn samt en omløbende minuskelindskrift: »Got sei mit uns«; på randen indstemplede ornamentter samt to mærker, et skjold, hvori versalerne »PR«, flankeret af »AD« (»Anno Domini«) over »1634«, endvidere »KP«³⁵ adskilt af et sammenskrevet »TS« (Tandslet?) over årstallet »1678«. I museet på Sønderborg slot (nr. II, 683). En †*tinkande* til døbevandet omtales i inventariet 1860¹⁷.

P. N. 1922

Fig. 11. Tandslet. *Korbuekrucifiks med sidefigurer, bagfra. I museet på Sønderborg slot (p. 2434).

**Korbuekrucifiksgruppe* (fig. 11-12) fra begyndelsen af 1500'rne, fra samme værksted og efter ganske samme forlæg som Burkal (Tønder amt. p. 1636), Satrup (Kr. Schleswig p. 462), Quern (Kr. Flensburg p. 278) m.fl. Kristusfiguren, der nu måler 120 cm, mangler fødderne, venstre arm og noget af højre hånd, mens de 1 m høje sidefigurer på profilerede, ottekantede sokler med nedre tappe, er bedre bevarede, blot mangler Mariafigurens venstre hånd, der har holdt hovedklædet. De tre ligurer har i ryggen udhulinger, der har været dækket af træplader (fig. 11). Spor efter kridtgrund. 1738 »renoveredes korset ved koret«¹⁸. 1922 afgivet fra Flensburg bymuseum til museet på Sønderborg slot (nr. II, 249-51).

Krucifiks skåret af Jes Lind og skænket 1917 af degn Palmus og hustru, Tandslet, til minde om to sønner³⁶; 118 cm højt. På triumfvæggen mod nord.

E. M. 1953

Fig. 12. Tandslet. †Korbuekrucifiks med sidefigurer. I museet på Sønderborg slot (p. 2434).

Prædikestol (fig. 13) i ungrenæssance, med indskåret årstal 1576, i opbygningen beslægtet med Ketting (p. 2472) og Notmark (p. 2500), men temmelig afvigende i detaljerne. Stolen består af fire fag, samt et glat vægfag fra 1940; i storfelterne er der under kølbuer nærmest kvadratiske fyldinger hvori cirkelfelter med varierende motiver: blomst, løvehoved og englehoved, fire varierende ranker udgår fra cirklerne. Under de tre kølbuer er der englehoveder, under det nærmest opgangen et djævlhoved. I de brede kølbuer to vers med fordybede versaler: 1) »All werlt pract mot slicht 2) vor gann, godts wort 3) allen bliet æwigh 4) stan. Esaie am 40.« Storfelterne flankeres af flade hermer (to kvinder og tre mænd) med akantusbladprydede skafter, stående på rektantplinter, hvori indskåret: »Iesvs«. Profileret gesims og postament med stumpvinklede hjørnefremspring, hvorpå fantasihoveder i fladsnit (ingen på frem-

springene ved vægfeltet); i gesimsfremspringet ved opgangen årstallet. I frisen reliefversaler: 1) »Gades wort 2) blicet vannv 3) beth in ewi 4) cheit tho ew (og fortsat indskåret på frisefremspringet nærmest væggen) igen z[eit]«³⁷ (»Guds ord bliver fra nu til evighed til evig tid«). Opgang fra 1940 med udsvejede »1700-tals« balustre og bærestolpe, der nævnte år afløste en muret fod med indadvungne sider, muligvis fra 1862, da prædikestolen flyttedes¹⁷. *Himmel* fra 1680⁸, flad, med fem frie sider, hvis gesims har æggestav over tandsnit samt lave tungenedhæng; udsavede modvendte voluttostykker. På undersiden en sekskant af profillister.

Ved restaureringen 1940 afdækkedes fire farvelag, som delvis kan henføres til de i regnskaberne omtalte stafferinger. Under to lag hvidt med lidt forgyldning, hvoraf det ene stammer fra 1884, da maler Matthiesen malede stolen og forgyldte dens »Zirater«¹¹, lå en blå farve på gråblå undermaling med lidt marmorering på ornamenten og vandrette led samt lidt forgyldning; den hidrører fra Jonas Herdahls staffering 1773²². Det herunder liggende farvelag, som muligvis er fra 1728⁹, fremkaldtes og udbedredes ved restaureringen: grundtonen grønblå, vandrette led røde, hermekroppe og englehoveder med naturlig hudfarve, mens hår, skæg, spidserne af hermegevandterne, englevinger samt detaljer i storfelterne var forgyldte, ligesom de oprindelige indskrifter og den nytilløjede versalindskrift i postamentet: »Salige er de som hører Guds ord« etc. Lydhimlens fire farvelag afveg noget fra stolens og havde ikke dennes yderste lag. Den fremkaldte staffering, muligvis den oprindelige, fra 1680⁸, er overvejende blå med lidt guld og sølv; på undersiden er malet en due. Opgangen gråblå marmoreret. — 1862 flyttedes prædikestolen, og en ny balustertrappe opførtes¹⁷; i denne forbindelse foretoges muligvis den udhuling af korbuen, som udmuredes 1940, da stolen samtidig sænkedes og rykkedes lidt mod syd.

Stoleværk fra 1911³³, af ferniseret fyr, med pålagt bladrosset på den rundbuede gavl, der går i eet med bænkevængen. Det forrige, enkle *†stolesæt*, fra 1862¹⁷, bestående af 37 lukkede stole i skibet samt enkelte i koret, brugtes 1911 ved omlægningen af gulvet. 1792 arbejdede Arnd og Matis, snedkere i Tandslet, ved stolene¹⁰, og 1708 og 1715 omtales fornyelse af kvindestole og reparation af mandsstolene⁹; 1683 repareredes de forfaldne stole med fyrredeller⁸.

†Skriftestol »farvedes« 1791 af Christian Rudolph¹⁰.

Pulpitur fra 1862¹⁷ i vest og langs en del af syd- og nordvæggen, det sidste sted forkortet og afrundet 1940 i lighed med sydsidens. Det har frisefyldninger, i vest afbrudt af den nygotiske, tretårnede orgelfaçade; undersiden er paneleret og hviler på seks kannelerede støbejernssøjler. Gråt med brunt rammeværk. *†Pulpiturer*. 1674 flyttedes »loftet i kirken, eftersom det stod prædikestolen i vejen og præsten for ubejligt«⁸; dette formentlige sydpulpitur er

antagelig det samme, som karlene stod på 1708⁹, og som 1752 benævnes pulpituret ved kirkedøren¹⁸ og 1767¹⁰ det gamle ambonium. Sidstnævnte år opførtes »den nye Böhn«, der 1773 af Jonas Herdahl maledes blå med blåmarmorering i fyldingerne²². 1862 nedtoges det gamle pulpitur¹⁷.

Orgel 1863²⁰, fra Marcussen og søn, med otte stemmer. 1865 hvidlakeredes søjler og gesimser med forgyldning på listerne samt lakering på egetræsbeklædningen¹⁷. Det forrige *†orgel*, omtalt af kirkesynet 1838³¹, var ligeledes fra Marcussen og søn.

Klingpung, nyere, med skafttap af jern og rød, skindforet fløjlspose med klokke, hvori ridset: P. Niels i hütten Palmus 1903 (el. 1908). I korets sydvesthjørne. 1728⁹ og 1738¹⁸ var posen ligeledes af rødt fløjl.

Salmenummertavler, fire af eg, med udsavet topstykke, til skydenumre; sortmalet med hvid fraktur, hvorunder ældre enslydende: »Før Prædikenen — Efter Prædikenen — Til Slutning«. På loftet. De i kirken hængende er fra 1940.

Præsterækketavle, genanvendt givertavle³⁸ som f.eks. Holbøl (Åbenrå amt p. 2021); enkel trætavle fra o. 1800, med kanneleret ramme og hjørnekvadrater med krydsskæringer; sortmalet, med ensartet hvid fraktur til og med Friedrich Christian Hansen fra Satrup 1871. På våbenhusets vestvæg.

Lysekroner, to af støbejern, forgyldte; i skibet.

Kirkeskibe. 1) Tremastet skonnert »Freya«, c. 1875³⁹; sort, med grøn køl. I skibet. 2) Skoleskibet »Danmark«, 1945 el. 1946⁴⁰; hvidt med grøn køl. I skibet.

Jordpåkastelsesspade, enkel, med sortmalet fyrreskaft og jernblad; på loftet.

Urværk, skænket af gårdejer Hans Hansen, Lebøl 1935.

Klokker. 1) 1740, urklokke i tagrytteren, 1755 kaldt »Mariaklokken« (præsteindb.). To skriftbånd med reliefversaler, det øverste, mellem akantusblad-bælter: »Soli deo gloria«, det nederste: »Propst herr Mattias Stenlos anno 1740«. 34,5 cm i tv. Ophængt i fyrrestol, hammeren fornyet i eg. 2) »Støbt af J. J. Radler og sønner Hildesheim 1887«. Ps. 107,1. Takker Herren etc. Toliniet

V. M. 1958

Fig. 13. Tandslet. Prædikkestol 1576 med himmel fra 1680 (p. 2435).

indskrift med reliefversaler mellem profillinier, foroven vinrankefrise, på korpus kalk og kors i spidsovaler; 90 cm i tv. 3) Genforeningsklokke 1920⁴¹, støbt af »de Smithske Støberier i Aalborg«, udsmykningen tegnet af Julius Smith, vers af Helge Rode. I klokkehuset.

†*Klokker.* 1) 1570 låntes 100 mk. af Hagenbjerg kirke til en ny klokke⁴. 2) 1607 anskaffedes en klokke på 1 skippd. 4 lispd. for 70 dl., og to år efter købtes 3) »den liden klokke«⁸, muligvis identisk med den klokke, der 1696 var ophængt i spiret⁹. 4) Ifølge præsteindb. 1755 havde kirken foruden den ovennævnte spirklokke to klokker i klokkehuset; den største havde følgende indskrift: »Omstøbt Anno 1669 paa Tandslet Menigheds egen Bekostning⁴² Johanne Monrado, Præposito, Samuele Stenlosis Pastore, Rudolph Melchior me fecit. Gloria in exelsis Deo« (»... da Joh. Monrad var provst, Samuel Stenløse præst, R. M. gjorde mig ...«). For sit arbejde på klokkerne 1669 [antagelig ophængningen] fik Hans smed bevilget et begravellessted i kirken⁸. 5) »Anno 1747 M. Adam Planer goss mich in Lübech. Christiani Augusti Ducis Holsatiæ auspicio ex [fej] for et] subsidio« (»... under hertugen af Holsten, C. A.s overhøjhed og hjælp«). Præsteindb., der gengiver indskriften⁴³, omtaler klokken som »middelmådig«, dvs. af mellemstørrelse. Omstøbt 1887, se ovfr. Den store klokke, rimeligvis nr. 4, fra 1669, fik 1879⁴⁴ en stor revne og repareredes det følgende år af O. Ohlsson i Hamborg¹¹, 6) 1888 omstøbtes den af J. J. Radler og sønner, Hildesheim; på korpus havde den relieffer af den velsignende Kristus og Luther. Afleveret til krigsbrug 1917.

Kirkegårdsmonumenter. 1) »Minde over 4 danske Soldater døde paa Lazarettet i Tanslet 1864«. Sandstensstele kranset af marmorguirlande og kronet af hvidt marmorkors; indfældet, gavlformet marmorplade med indskriften⁴⁵. 2) 1920, rejst over 42 i verdenskrigen 1914—18 faldne fra sognet.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Åbenrå. Tandslet præstearkiv: Bb 1—2. 1826—49. Pastor Berings kladdebog til udgåede skrivelser. — *Sønderborg provstearkiv (efter 1879):* 1880—1919. Sager ang. de enkelte sogne. Tandslet. — *De augustenburgske godser, aflev. fra Kiel, C IV:* nr. 121. 1774—1830. Betr. die Kirche und den Kirchhof zu Tandslet. — Nr. 122. 1817—18. Concurrrenz der Bohlsleute, Kätbner u. Insten des Kirchspiels Tandslet zu den Kirchen, Schule- und Pfarrbauten betr. — *Augustenburg kirkeinspektorat:* 1550—1691, 1730—1811. Tandslet kirkeregnskabsbøger. — 1766—1802. Kirkeregnskaber og kirkeregnskabsbilag. — *Alsiske kirkeregnskaber:* 1691—1729, 1730—31. Tandslet. — *Biskoppen over Als og Ærø:* Sager ang. de enkelte sogne. 1734—1864. Notmark, Oksbøl, Svenstrup, Tandslet og Ulkebøl. — *RA. Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. I. Departement. 1848 ff. Kirkesager:* Kirkeregnskabsbøger for Als og Ærø stift. 1692—1860. Tandsletter Kirchen-Rechnungsbuch 1811—60. — Ærø-Als stift. 1847—58. Tandslet-Ulkebøl kirkers regnskaber. — *Rtk. Revid. rgsk. Kirkeregnskaber:* 1662—74. Nyborg provstis kirkeregnskaber. — Se i øvrigt arkivalier for Sønderborg provsti i almindelighed p. 2051. — *Kgl. Bibl.:*

Præsteindberetning til Thurah 1755. — Chronik der Kirchengemeinde 1896 ff. (ved embedet). — Kirkeklokkecirkulære 1918 (NM). — Museumsindberetninger af S. A. Claudi-Hansen 1910, Poul Nørlund 1922 (altertavlefigurer og krucifiksgruppe), C. G. Schultz 1938 (bygning og døbefont, med målskitse), Chr. Axel Jensen 1940 (noter om kalkmalerier), P. Kr. Andersen 1939 og 1940 (forundersøgelse af inventar og undersøgelse af nyfundne kalkmalerier) og 1941 (istandsættelse af prædikestol og »renovering« af altertavle) og Niels Rasmussen 1941 (kalkmalerier). — Undersøgelse og beskrivelse ved Elna Møller, Erik Moltke og Vibeke Michelsen 1958.

Tegning af L. Winstrup af døbefonten, udat. (NM).

Haupt II, 611. — J. Andersen, i Den nordslesvigske Kirke II, 313 ff. — J. Raben: Minder fra Tandslet Sogn, i Fra Als og Sundeved, Sønderborg 1956, XXXV hefte, p. 11 ff.

¹ Sml. Kanc. Brevb. 1. maj 1579 og 30. nov. 1632. ² 1652 anmodede hertugen biskoppen i Odense om at forfremme en præst til Tandslet, bispnen eksaminerede denne og »forskrev« ham til lensmanden på Nyborg (Kirkehist. Saml. 4. rk. II, 668 f.). ³ De augustenburgske godser, aflev. fra Kiel, C IV nr. 88. 1670—1846. Das herz. Patronatsrecht. ⁴ RA. Tyske kancelli. I. A. A. (—1670). 98 II. 1567—91, 1609. Akter vedr. forhandlinger m. enkedronning Dorothea og Hans d. Yngre om den gejstlige jurisdiktion på Als og Ærø m. m. ⁵ Jfr. Raben p. 23. ⁶ Samme pr. 43. ⁷ Samme pr. 11; jfr. J. Raben: Folkesagn og gamle Fortællinger fra Als og Sundeved, Sønderborg 1923, p. 60 f. samt Danske Sagn III, 1931, p. 127 nr. 515 (se også nr. 516). ⁸ Augustenborg kirkeinspektorat: 1550—1691. Tandslet kirkeregnskabsbog. ⁹ Alsiske kirkeresk. 1691—1729, 1730—31. Tandslet. ¹⁰ Augustenborg kirkeinspektorat: 1766—1802. Kirkeresk. og -bilag. ¹¹ Augustenborg kirkeinspektorat: 1747—1885. Kirkeresk. og -sager. ¹² Sml. Elna Møller: Tømrede klokkehuse, 1960, p. 13, 27, 51, 54, 60. ¹³ LA. Åbenrå. Aflev. fra Kiel C III 6 (Als bispedømmes visitatorialsager), nr. 564. ¹⁴ Fot. af S. A. Claudi-Hansen i NM. ¹⁵ RA. Rtk. Revid. rnsk. Kirkeresk. 1662—74 etc. ¹⁶ Dog blev bygningen også benyttet som sakristi, og under dette navn optræder den 1718 (note 9) og 1881 (Augustenborg kirkeinspektorat: 1855—85. Kirkebygningerne, kirkeinventaret og kirkegårdene), men bortset herfra er betegnelsen kapel enerådende endnu så sent som 1787 (note 10). ¹⁷ Augustenborg kirkeinspektorat: 1855—85. Kirkebygningerne etc. ¹⁸ Augustenborg kirkeinspektorat: 1730—1811. Tandslet kirkeregnskabsbog. ¹⁹ LA. Åbenrå. Fyns bispearkiv: 1718—38. Synsforretninger over kirker m. m. på Alsø. ²⁰ Sønderborg amtsarkiv: Sager til Sønderborg-Nordborg amters journal XVI (kirkesager). ²¹ Den nordslesvigske Kirke p. 313. ²² De augustenburgske godser, aflev. fra Kiel, C IV, nr. 121. 1774—1830. Betr. die Kirche etc. ²³ I det blændede apsisvindue ses et bånd med minuskelskrift: »Anno dni mdccccli picturae hui(us) chori reparatae fueru(n)t« (»i Herrens år 1941 er dette kors billeder blevet repareret«). ²⁴ Næppe som antaget af Raben (p. 14) Margrete Vasspyds mærke (der bestod af et knippe af spydspidser). ²⁵ Ifølge Raben p. 35 kan skjolderækken næppe være fra 1480, da »Tandsgård« først erhvervedes 1494 af Markvard Lund. ²⁶ Det af Raben p. 13 omtalte adelsvåben, der tilsyneladende sporede her, viste sig — ifølge restaurators udsagn — under den videre afdækning at være rester af en kolbeblomst. ²⁷ Bag på tavlen malet: F. W. Weide, Maler i Sønderborg, F. L. Witt fra Flensborg 1862, C. A. Jensen fra Flensborg 16. D. 1862. ²⁸ Matthæi: Schnitzaltäre p. 39, 44 f. ²⁹ Kunstdenkm. Südtondern p. 211; jfr. i øvrigt de beslægtede tavler i Sdr. Løgum (Südtondern p. 234) og Hürup (Kr. Flensburg p. 192 og 200). ³⁰ Hovedparten af figurerne er bagpå hulet med lange huljernsspor, den omtalte figur dog dybere hulet bag kroppen end de øvrige. ³¹ Als sønder herreds provstearkiv: 1671—1879. Kirkelige sager ang. de enkelte sogne. ³² 1758 reparerede Andreas Höyer i Tandslet stagerne for 5 mk. (note 18). ³³ Den nordslesvigske Kirke p. 314. ³⁴ Ketting præstearkiv: Ca 1. 1551—

1673. Kirkeregnskabsbog. ³⁵ Næppe som af Raben p. 16 foreslået: Kirchspiel. ³⁶ Raben p. 17. ³⁷ Alle »i«'er i reliefindskriften er af udpyntet renæssancetype: timeglasformede med »midtsløjfe«. ³⁸ Kan skimtes på fot. fra 1910 (NM), da ophængt på korets nordvæg. ³⁹ Henning Henningsen: Kirkeskibe og Kirkeskibsfester. Søhist. skrifter III, 1950, p. 157. ⁴⁰ Samme p. 163; skibet udført af husmand Jürgen Kock af Sønderby på Kegnæs, lavet på bestilling af provsten, efter at denne havde set modellen af skibet »København« i Kegnæs (meddelt af graveren). ⁴¹ Jfr. Raben p. 19 f. ⁴² Jfr. 1668 (note 15). ⁴³ Raben p. 18 (ligesom Haupt) har det rigtige klokkestøbernavn »Planer« i modsætning til præsteindberetningens »Maner« (jfr. Th. Hach: Lübecker Glockengiesserkunde, Lübeck 1913, p. 257). Raben daterer imidlertid klokken til 1742, hvor både præsteindb. og et kirkesyn 1838 (note 31) omtaler to klokker: 1669 og 1747. ⁴⁴ Augustenborg kirkeinspektorat: 1816—86. Korrespondancesager. ⁴⁵ Krigergrave p. 91 og 151 f.; jfr. Raben p. 29 ff.